

Dorota Kamisińska

Biblioteka Główna
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: dorota@ktd.krakow.pl

Warszawski tygodnik „Wędrowiec” w latach 1863–1883 (część 2)*

Tematyka geograficzna na łamach „Wędrowca”

Zgodnie z zamierzeniem twórców tygodnika tematy geograficzno-podróżnicze zajmowały w „Wędrowcu” najwięcej miejsca. W latach 1863–1883 zamieszczano w nim relacje z podróży do najdalszych zakątków kuli ziemskiej. Pisali zarówno podróżnicy będący członkami towarzystw geograficznych, jak i indywidualni śmiałkowie zapuszczający się w niezbadane rejony Afryki czy Syberii. Teksty, mimo że są tłumaczeniami z języka francuskiego, niemieckiego czy angielskiego, cechuje dobry poziom literacki, podlegają one także pewnym schematom wypowiedzi, mającym na celu zapoznanie czytelnika zarówno z opisami przyrody odwiedzanych krajów, jak i z obyczajami tubylców oraz historią, architekturą i sztuką. Kilkuodcinkowe opisy lądowych („koleją żelazną”), morskich i balonowych podróży „na około świata” m.in. Idy Pfeiffer¹, Edmunda Plauchuta², Gastona

* Niniejszy artykuł przedstawia zawartość treściową „Wędrowca”. Część 1, zawierająca jego omówienie formalne, ukazała się w „Toruńskich Studiach Bibliologicznych” 2010, nr 2 (5), s. 101–124.

¹ *Życie i podróże Idy Pfeiffer*, „Wędrowiec” 1863, t. 2, nr 33, s. 113; nr 34, s. 129; nr 35, s. 145; nr 36, s. 161.

² *Sto dwadzieścia dni podróży na około świata, odbytej przez Edmunda Plauchut*, [przekład L. Kaczyńskiej], „Wędrowiec” 1874, t. 9, nr 226, s. 275; nr 227, s. 292; nr 228,

Tissandiera³, dra Szymona Syrskiego⁴, dra A. Wernicha⁵, Adolfa Erika Nordenskjölda⁶ dają pogląd na ówczesny sposób organizowania wypraw, zbierania materiałów do dalszych badań, są zapisami zmagañ podróżników z żywiołami, chorobami i wrogo nastawionymi plemionami. Są z konieczności powierzchowne, ponieważ wyprawy te nie zatrzymywały się dłużej w jednym miejscu, chyba że ich uczestnicy dostali się do niewoli. Nieco bardziej szczegółowe są relacje z ekspedycji, które miały na celu poznanie jednego kraju czy regionu, np. wspomnienia A. Pailhésa⁷ z pobytu na wyspach Oceanu Spokojnego, czy z badań, jakie Alfred Russel Wallace prowadził w latach 1854–1860 na Archipelagu Malajskim⁸. Pojedyncze teksty dotyczą innych wysp Oceanu Spokojnego: Borneo, Capri, Cejlonu, Ferro, Lesiny, Jersey, Malty czy Nowej Funlandii. Artur Sulimierski przetłumaczył dziesięciocin-

s. 308; nr 229, s. 323; nr 230, s. 347; nr 232, s. 378; nr 234, s. 406; 1874, t. 10, nr 235, s. 8; nr 236, s. 23; nr 237, s. 38; nr 238, s. 56.

³ *Przygody żeglugi balonowej. Rzecz napisana przez Gastona Tissandier*, „Wędrowiec” 1876, t. 13, nr 314, s. 1; nr 315, s. 22; nr 316, s. 40; nr 317, s. 58; nr 318, s. 65; nr 320, s. 97; nr 321, s. 119.

⁴ *Z podróży dr Syrskiego naokoło świata*, „Wędrowiec” 1877, t. 1, seria 3, nr 9, s. 140; nr 10, s. 150. „Dr Szymon Syrski, znany podróżnik i uczyony, dziś profesor wszechnicy lwowskiej, [...] miewa teraz we Lwowie odczyty o swojej podróży naokoło świata, odbytej w latach 1868–1870. Był on wtedy członkiem wyprawy austriacko-węgierskiej, wysłanej do wschodniej Azji na okrętach «Dunaj» i «Fryderyk». Odczyty dra Syrskiego ukażą się zapewne w osobnej książkowej odbitce. Tymczasem lwowskie pismo «Kosmos», poświęcone naukom przyrodzonym i wybornie redagowane, podaje ustęp z opisu jego podróży po Japonii, który pozwalamy sobie tutaj przytoczyć z małemi skróceniami” (zob. „Wędrowiec” 1877, t. 1, seria 3, nr 9, s. 140).

⁵ *Podróż geograficzno-lekarska naokoło świata*, „Wędrowiec” 1879, t. 5, nr 108, s. 59; nr 109, s. 66; nr 110, s. 90; nr 112, s. 119. Omówienie podróży odbytej przez dra A. Wernicha w 1874 r. i opisanej w książce *Geographisch-medizinische Studien nach den Erlebnissen einer Reise um die Erde von Dr A. Wernich*, Berlin 1878.

⁶ *Opis podróży statku Vega naokoło Azji i Europy, odbytej przez A. E. Nordenskjölda*, „Wędrowiec” 1881, t. 1 (39), nr 24, s. 357; nr 25, s. 376; nr 26, s. 386; 1882, t. 2 (40), nr 27, s. 2; nr 28, s. 18; nr 30, s. 50; nr 31, s. 66; nr 32, s. 83.

⁷ *Wspomnienia z Oceanu Spokojnego przez A. Pailhésa (1872–74)*, „Wędrowiec” 1876, t. 13, nr 314, s. 12; nr 315, s. 17; nr 316, s. 33; nr 317, s. 53; nr 318, s. 71; nr 319, s. 81; nr 322, s. 129; nr 323, s. 145; nr 324, s. 161; nr 325, s. 177.

⁸ *Archipelag Malajski. Ustęp z podróży Alfreda Russel Wallace*, „Wędrowiec” 1874, t. 9, nr 233, s. 385; nr 234, s. [401]; 1874, t. 10, nr 235, s. 11; nr 236, s. 17; nr 237, s. 33; nr 238, s. 49; nr 239, s. 71; nr 240, s. 87; nr 241, s. 99; nr 242, s. 125; nr 243, s. 138; nr 245, s. 155. „Pod powyższym tytułem przedstawiamy czytelnikom naszym wyjątek z opisu podróży, odbytej przez znakomitego naturalistę angielskiego między 1861 a 1862 r., drukowanego między innymi we francuskim *Tour du monde* z r. 1872. A. R. Wallace, zasłużony spółtowarzysz w nauce Darwina, bawił ośm lat (1854–1862) na Malezji, zbadał jak najdokładniej przyrodę tego archipelagu, a przy tem w opisie dał dowód pierwszorzędnych zdolności jako etnolog, filozof i geograf” (zob. „Wędrowiec” 1874, t. 9, nr 233, s. 385).

kową relację poświęconą wyspie Jawa, zwiedzonej przez francuskiego podróżnika Désiré Charnay, który w drugiej połowie XIX w. badał także tereny Meksyku, Madagaskaru i wysp Oceanii⁹. Cennym uzupełnieniem artykułów są drzeworytowe ilustracje bogato zdobiące każdy numer „Wędrowca”. Niezwykle często w tekście zamieszczano portret podróżnika. Ekspedycje wyruszające na wyprawy naukowo-badawcze zwykle miały w swoim składzie sprawnego rysownika, który szkicował elementy krajobrazu, okazy fauny i flory oraz portretował ludność w tradycyjnych strojach. Po powrocie podróżników do kraju rytownicy w pracowniach drzeworytniczych przenosili szkice na klocki, przygotowując ilustracje na zamówienie wydawców, z przeznaczeniem dla konkretnych tytułów prasowych. Kreśleniem map zajmowali się natomiast wyspecjalizowani geolodzy i kartografowie.

Ilustracja 1. Droga na wyspie Madagaskar, do tekstu *Życie i podróże Idy Pfeiffer*
 Źródło: „Wędrowiec” 1863, t. 2, nr 35, s. [153] [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=232&dirids=1>.

⁹ A. S., *Sześć tygodni na wyspie Jawie*, [tekst autorstwa D. Charnay, sygnowany jest inicjałami tłumacza A. S. – Artura Sulimierskiego], „Wędrowiec” 1880, t. 8, nr 194, s. 186; nr 195, s. 193; nr 196, s. 216; nr 197, s. 225; nr 198, s. 250; nr 199, s. 262; nr 200, s. 280; nr 201, s. 295; nr 203, s. 330; nr 205, s. 363.

Ilustracja 2. Bombaj i jego okolice, do tekstu *Sto dwadzieścia dni podróży na około świata, odbytej przez Edmunda Plauchut*

Źródło: „Wędrowiec” 1874, t. 9, seria 2, nr 226, s. 277 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=248&dirids=1>.

Ilustracja 3. Portret Idy Pfeiffer

Źródło: „Wędrowiec” 1863, t. 2, nr 33, s. tytułowa [113] [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=232&dirids=1>.

Ilustracja 4. Śmierć aeronauty, do tekstu *Przygody żeglugi balonowej*

Źródło: „Wędrowiec” 1876, t. 13, seria 2, nr 315, s. [25] [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=252&dirids=1>.

Spora grupa artykułów dotyczyła geografii fizycznej państw wszystkich znanych kontynentów, ale i eksplorowanej dopiero Afryki i Australii, topografii odwiedzanych miast, zwłaszcza europejskich, oraz ich zażytków, a także miejscowości zdrojowych i kurortów wypoczynkowych, szczególnie nadmorskich, dokąd na wakacje udawali się z całymi rodzinami mieszkańcy Wiednia czy Paryża. Swe wspomnienia z podróży do krajów słowiańskich spisał w dwunastu odcinkach Francuz George Perrot¹⁰.

¹⁰ *Wspomnienia z podróży po Słowiańszczyźnie południowej odbytej 1868 roku przez Jerzego Perrot*, „Wędrowiec” 1872, t. 6, nr 136, s. 81; nr 137, s. 97; nr 138, s. 113; nr 139, s. 129; nr 140, s. 150; nr 141, s. 161; nr 142, s. 177; nr 143, s. 203; nr 144, s. 214; nr 145, s. 231; nr 146, s. 243; nr 147, s. 266. „Autor jest Francuzem i z francuskiego też punktu widzenia zapatruje się na społeczeństwo słowiańskie; łatwo zrozumieć, że w wielu razach to zapatrywanie się jest bardzo dalekiem od prawdy. Nie zmieniamy jednak tekstu i podajemy go bez komentarzy, tem więcej, że nasze przypiski mogłyby tylko prostować poglądy; fakta są najzupełniej wiarygodne. Kto wie przytem, czy owe poglądy cudzoziemca, jako odnoszące się do stosunków mających wiele wspólnego z naszymi stosunkami, nie zasługują na baczne odczytanie, dlatego właśnie, że są surowe... (Przyp. Red.)” (zob. „Wędrowiec” 1872, t. 6, nr 136, s. 81). W latach 1863–1883 „Wędrowiec” wielokrotnie w tekstach *Od Redakcji* odcinał się od komentowania bieżących wydarzeń i stanowisk politycznych, stąd powyższe zastrzeżenie umieszczone w przypisie do pierwszego odcinka wspomnień. Informacja ta jest jednak dość wymowna i wskazuje na najprawdopodobniej celowe wybranie tego materiału do publikacji w tygodniku, zwłaszcza że pierwsze trzy odcinki drukowane były na tytułowych stronach kolejnych numerów pisma.

Trzydzieści jeden listów z wojaży po Europie wysłała do „Wędrowca” Zofia Sokołowska. Opisała w nich koloryt i życie mieszkańców m.in. Berlina, Drezna, Ratzbony, Konstancji, Baden, Zurychu, Genewy, ale także wodospad Renu, jezioro Bourget, tunel św. Gotarda¹¹. Albert Wolff w dziewięciu odcinkach scharakteryzował piękno Tyrolu i Karyntii¹², Karol Yriarte w dziesięciu częściach pisał o Istrii i Dalmacji¹³, profesor Ignacy Boczyliński reklamował kurort Lindewiese, w którym miał przyjemność wypocząć¹⁴, drukowane zaś wcześniej w „Le Tour du Monde” czternastoodcinkowe sprawozdanie francuskiego podróżnika Wilhelma Lejeana z wyprawy do Bułgarii zamieścił „Wędrowiec” w 1874 r.¹⁵

Mnogość tekstów dotyczących kontynentu afrykańskiego wskazuje na duże zainteresowanie czytelników „Wędrowca” krajami egzotycznymi i historią ich odkrywania, które redakcja tygodnika starała się zaspokoić, ilustrując artykuły drzeworytami uznanych artystów tego okresu. Swe podróże opisali m.in. August Bouet do Dahomeju – dawnego państwa

¹¹ *Listy z podróży Zofii Sokołowskiej*, „Wędrowiec” 1881, t. 9, nr 210, s. 11; nr 211, s. 24; nr 212, s. 42; nr 213, s. 56; nr 216, s. 102; nr 217, s. 119; nr 218, s. 133; nr 219, s. 150; nr 220, s. 166; nr 221, s. 181; nr 222, s. 197; nr 223, s. 215; nr 224, s. 230; nr 225, s. 250; nr 226, s. 261; nr 227, s. 278; 1881, t. 10, nr 236, s. 8; nr 237, s. 20; nr 238, s. 40; nr 239, s. 59; nr 240, s. 70; nr 241, s. 84; nr 242, s. 101; nr 243, s. 117; nr 253, s. 275; nr 254, s. 291; nr 255, s. 310; nr 257, s. 346; nr 258, s. 359.

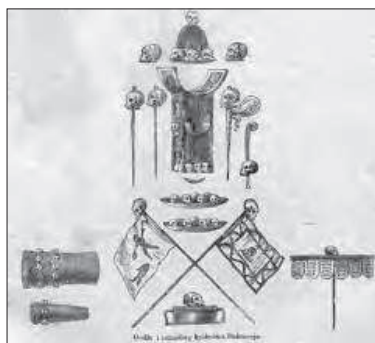
¹² *Tyrol i Karyntia przez Alberta Wolffa*, „Wędrowiec” 1873, t. 7, nr 157, s. 8; nr 158, s. 18; nr 159, s. 42; nr 159, s. 60; nr 161, s. 75; nr 162, s. 90; nr 175, s. 307; nr 176, s. 327; nr 178, s. 356.

¹³ *Istria i Dalmacja przez Karola Yriarte*, „Wędrowiec” 1875, t. 12, nr 304, s. 273; nr 305, s. 289; nr 306, s. 309; nr 307, s. 321; nr 308, s. 337; nr 309, s. 358; nr 319, s. 369; nr 311, s. 385; nr 312, s. 401; nr 313, s. 424.

¹⁴ *Kuracyjna stacja Lindewiese (Szląsk Austrjacki) przez profes. Ign. Boczylińskiego*, „Wędrowiec” 1883, t. 41, nr 11, s. 171.

¹⁵ *Między Bułgarami, wspomnienia z podróży Wilhelma Lejeana*, „Wędrowiec” 1874, t. 10, nr 241, s. 97; nr 242, s. 113; nr 243, s. 129; nr 245b, s. 170; nr 246, s. 180; nr 247, s. 193; nr 248, s. 209; nr 249, s. 225; nr 250, s. 243; nr 251, s. 257; nr 252, s. 275; nr 253, s. 290; nr 254, s. 316; nr 255, s. 322. „Znakomity ten podróżnik francuski (ur. 1824, um. 1871) zwiedził w r. 1867 okolice zamieszkałe przez Bułgarów, a sprawozdanie jego z tej podróży drukowane było z pięknymi rysunkami w czasopiśmie *Le tour du monde* (nra 659–662 z r. z.). Nabywszy od wydawcy tego czasopisma całkowity zbiór wspomnianych rysunków, podajemy czytelnikom naszym przekład sprawozdania, poprzedzony wstępem i uzupełniony dodatkami z innych, nowszych źródeł czerpanymi. Dla lepszego zorientowania się podajemy też mapy rytowane w Paryżu, których napisy francuskie bez trudu mogą być odczytane stosownie do wymagań pisowni polskiej (Przyp. Red.)” (zob. „Wędrowiec” 1874, t. 10, nr 241, s. 97). Informacja podana w przypisie wskazuje, że zasadniczym kryterium doboru tekstów do tłumaczeń i następnie publikacji w „Wędrowcu” była możliwość zakupu zestawu drzeworytów ilustrujących tekst w periodyku zagranicznym.

w Afryce nad Zatoką Gwinejską, na obszarze dzisiejszego Beninu¹⁶, a także kapitan Burton, oficer armii bengalskiej „do wielkich jezior wschodniej Afryki z misją skreślenia mapy położenia, opisanie kraju leżącego między brzegiem morza a jeziorami, oraz zbadania etnografii i handlowych zasobów okolic”¹⁷. Szkocki misjonarz protestancki i odkrywca dr David Livingstone sporządził relację z wyprawy nad brzegi rzeki Zambezy¹⁸, a włoski kupiec Angelo Cartel-Bolognesi z wyprawy „do rzeki Gazell”¹⁹. Amerykański myśliwy i zoolog Paul B. du Chaillu wyprawił się do nieznanych krajów afrykańskich²⁰, natomiast kapitan Speke – w okolicy Jeziora Wiktorii (Victoria Nyanza), które uważał za źródło i początek Nilu Białego²¹.

Ilustracja 5. Godła i sztandary królestwa Dahomeju, rysunek do tekstu Augusta Boueta *Dahomej*

Źródło: „Wędrowiec” 1863, t. 1, nr 19, s. tytułowa [289] [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcu.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=326&dirids=1>.

¹⁶ *Dahomej*, „Wędrowiec” 1863, t. 1, s. 289, 305, 321, 338.

¹⁷ *Podróż kapitana Burtona do wielkich jezior wschodniej Afryki*, „Wędrowiec” 1863, t. 2, nr 43, s. 273; nr 44, s. 289; nr 45, s. 304.

¹⁸ *Brzegi Zambezy, z podróży dr. Livingstone’a*, „Wędrowiec” 1866, t. 8, nr 204, s. 347; nr 205, s. 353; nr 206, s. 375; nr 207, s. 394.

¹⁹ *Dziennik podróży kupca Bolognesi do rzeki Gazell w Afryce*, „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 211, s. 33.

²⁰ *Podróżnik du Chaillu i jego dzieło o nieznanym dotąd krajach afrykańskich*, „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 221, s. 192 – w tekście wzmianka o książce *Exploration and adventures in Equatorial Africa* by Paul B. du Chaillu (London 1861) i zarzutach czynionych autorowi przez podróżników angielskich, zwłaszcza Nortona Shawa – „sekretarza londyńskiego jeograficznego towarzystwa”, jakoby du Chaillu nie był wcale w rejonach, które opisuje, i nie widział mały *grilla*, której zachowanie podróżnik Winwood Reede przedstawił zupełnie inaczej.

²¹ *Źródła Nilu. Dziennik podróży i odkryć kapitana Speke*, „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 222, s. 209; nr 223, s. 225; nr 224, s. 241; nr 225, s. 257; nr 226, s. 273; nr 227, s. 289; nr 228, s. 305; nr 229, s. 333.

Ilustracja 6. Typy mieszkańców Unyanembe, rysunek do tekstu *Podróż kapitana Burtona do wielkich jezior wschodniej Afryki*

Źródło: „Wędrowiec” 1863, t. 2, nr 43, s. 276 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=232&dirids=1>.

Ilustracja 7. Parowiec Livingstone'a „Ma-Robert” na rzece Zambezi, do tekstu *Brzegi Zambezi*

Źródło: „Wędrowiec” 1866, t. 8, nr 205, s. tytułowa [353] [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=237&dirids=1>.

Ilustracja 8. Murzyn ze wsi Awan, do tekstu *Dziennik podróży kupca Bolognesi do rzeki Gazell w Afryce*

Źródło: „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 211, s. 37 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=238&dirids=1>.

Tematyka literacka na łamach „Wędrowca”

Wiele miejsca zajmował w „Wędrowcu” dział literacki, zawierający „powiastki i opowiadania”, omówienia lub tłumaczenia drukowanych w odcinkach powieści, „dramata i komedyjki”, szkice krytycznoliterackie oraz życiorysy sławnych ludzi nauki i literatury. Oprócz opowiadań Edgara Alana Poe *Studnia i wahadło*²², *Kot czarny*²³, *Co było w rękopiśmie znalezionym w butelce na morzu*²⁴, zamieszczono w tygodniku *Parasol* Karola Dickensa²⁵, anonimowe streszczenie powieści Gustawa Flauberta *Salambo*²⁶, napisaną przez Jana J. Rousseau *Legendę o Aleksandrze Du-*

²² E. A. Poe, *Studnia i wahadło*, „Wędrowiec” 1863, t. 1, nr 18, s. 280; nr 19, s. 299.

²³ Tenże, *Kot czarny*, „Wędrowiec” 1863, t. 2, nr 37, s. 186.

²⁴ Tenże, *Co było w rękopiśmie znalezionym w butelce na morzu*, „Wędrowiec” 1863, t. 2, nr 49, s. 373.

²⁵ K. Dickens, *Parasol*, „Wędrowiec” 1863, t. 2, nr 33, s. 122.

²⁶ G. Flaubert, *Salambo*, „Wędrowiec” 1863, t. 1, nr 1, s. 10; nr 2, s. 23; nr 3, s. 38; nr 4, s. 55; nr 5, s. 72; nr 6, s. 87; nr 7, s. 103.

masie²⁷, utwory Aleksandra Dumasa: *Cezaryna*²⁸, *Sprawa Clemenceau*²⁹, *Offland*³⁰, *Na co gołębie przydać się mogą*³¹, oraz powiastkę fantastyczną *Puszka srebrna* w przekładzie Ottona K. Wart odnotowania jest także romans awanturkowo-histeryczny *Kapitan Fracasse*³², opowiadania fantastyczne *Jettatura*³³, *Która z dwóch*³⁴ autorstwa Teofila Gautiera³⁵, komedie Alfreda de Musseta³⁶: *Fantazyja*³⁷, *Barberyjna*³⁸, *Za nic ręczyć nie można*³⁹, *Nie igra się z miłością*⁴⁰, oraz *Przygody Pickwickistów*⁴¹ Karola Dickensa⁴². Wspomnienia

²⁷ J. J. Rousseau, *Legenda o Aleksandrze Dumasi*, „Wędrowiec” 1863, t. 2, nr 43, s. 280.

²⁸ A. Dumas (syn), *Cezaryna*, „Wędrowiec” 1866, t. 8, nr 188, s. 88; nr 189, s. 99; nr 190, s. 121; nr 191, s. 131; nr 192, s. 146; nr 193, s. 162.

²⁹ Tenże, *Sprawa Clemenceau*, „Wędrowiec” 1866, t. 8, nr 199, s. 258; nr 200, s. 277; nr 201, s. 291.

³⁰ Tenże, *Offland*, „Wędrowiec” 1866, t. 7, nr 161, s. 68; nr 162, s. 83.

³¹ Tenże, *Na co gołębie przydać się mogą*, „Wędrowiec” 1866, t. 7, nr 170, s. 215; nr 171, s. 226.

³² T. Gautier, *Kapitan Fracasse*, „Wędrowiec” 1864, t. 3, nr 56, s. 54; nr 57, s. 68; nr 58, s. 83; nr 59, s. 104. „Zbyt jest obszernych rozmiarów ta powieść, najrozgłośniejsza dziś w literaturze francuskiej, ażebyśmy ją czytelnikom naszym mogli udzielić w całkowitem przekładzie. Poprzestaniemy więc na krótkim wzmiankowaniu treści, z dodatkiem dwóch albo trzech wyjątków, z których można będzie choć niedokładne wyobrażenie o całości powziąć” (zob. „Wędrowiec” 1864, t. 3, nr 56, s. 54).

³³ T. Gautier, *Jettatura*, „Wędrowiec” 1866, t. 7, nr 163, s. 99; nr 164, s. 115; nr 165, s. 132; nr 166, s. 148; nr 167, s. 164; nr 168, s. 182; nr 169, s. 195.

³⁴ Tenże, *Która z dwóch*, „Wędrowiec” 1867, t. 10, nr 269, s. 402.

³⁵ Théophile Gautier (1811–1872) – francuski pisarz, poeta, dramaturg, krytyk literacki, teatralny i krytyk sztuki; przedstawiciel francuskiego romantyzmu, prekursor parnasizmu. Zob. J. Parvi, *Théophile Gautier*, [w:] *Mały słownik pisarzy francuskich, belgijskich i prowansalskich*, pod red. M. Brahmery, Warszawa 1965, s. 96.

³⁶ Alfred Louis Charles de Musset (1810–1857) – francuski poeta i pisarz epoki romantyzmu, członek Akademii Francuskiej. Zob. J. Rogoziński, *Alfred Louis Charles de Musset*, [w:] *Mały słownik pisarzy francuskich...*, s. 170.

³⁷ A. de Musset, *Fantazyja*, „Wędrowiec” 1864, t. 3, nr 61, s. 135; nr 62, s. 154; nr 63, s. 167.

³⁸ Tenże, *Barberyjna*, „Wędrowiec” 1866, t. 7, nr 157, s. 4; nr 158, s. 20; nr 159, s. 38; nr 160, s. 53.

³⁹ Tenże, *Za nic ręczyć nie można*, „Wędrowiec” 1866, t. 8, nr 203, s. 224; nr 204, s. 339; nr 205, s. 356.

⁴⁰ Tenże, *Nie igra się z miłością*, „Wędrowiec” 1867, t. 10, nr 235, s. 6; nr 236, s. 23; nr 237, s. 39.

⁴¹ K. Dickens, *Przygody Pickwickistów*, „Wędrowiec” 1867, t. 10, nr 245, s. 164; nr 246, s. 180; nr 247, s. 198; nr 248, s. 218; nr 251, s. 264; nr 252, s. 278; nr 253, s. 293; nr 254, s. 311.

⁴² Charles John Huffam Dickens, pseudonim Boz (1812–1870) – angielski powieściopisarz, uznawany za najwybitniejszego przedstawiciela powieści społeczno-obyczajowej w drugiej połowie XIX w. w Anglii. Zob. J. Hunia, *Charles John Huffam Dickens*, [w:] *Słownik pisarzy świata*, pod red. J. Maślanki, Kraków 2004, s. 223.

Ludwika Niemojowskiego⁴³ *Włóczęga na stepach*⁴⁴ oraz reportaże Sygurda Wiśniowskiego⁴⁵ *Lekarze stepowi*⁴⁶, *Dzieci królowej Oceanii*⁴⁷, *W wagonie dla palących*⁴⁸, *Long Branch*⁴⁹ są przykładami tekstów o tematyce podróżniczej ujętych w formę literacką, podobnie jak wspomnienia z podróży Edmunda de Amicisa: *Hiszpania*⁵⁰, *Konstantynopol*⁵¹, *Wspomnienia z Londynu*⁵²,

⁴³ Ludwik Niemojowski herbu Wierusz (1823–1892) – nowelista, dramaturg, etnograf. Po powstaniu styczniowym zesłany na Syberię, gdzie mieszkając w obwodzie jeniejskim, prowadził obserwacje dotyczące obyczajów mieszkańców, które opisał po powrocie do kraju w 1874 r. i wydał rok później pt. *Obrazki Syberyi* z ilustracjami M. E. Andriollego (Warszawa 1875). Oprócz tego opublikował szkice związane z powstaniem tajpingów. Jego teksty ukazywały się w „Biesiadzie Literackiej”, „Izraelicie”, „Kurierze Codziennym”, „Tygodniku Ilustrowanym” i „Wędrowcu”. Zob. H. M. Małgowska, *Ludwik Niemojowski*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Warszawa–Kraków 1978, s. 28.

⁴⁴ L. Niemojowski, *Włóczęga na stepach*, „Wędrowiec” 1871, t. 3, nr 77, s. 379; nr 78, s. 386.

⁴⁵ Sygurd Wiśniowski (1841–1892) – polski pisarz, reportażysta, tłumacz, nowelista, felietonista, podróżnik. Uczestnik wojsk Garibaldiego w walkach na Półwyspie Apenińskim. W 1862 r. popłynął do Australii i Nowej Zelandii, gdzie spędził dziesięć lat, podróżując po całym kontynencie i pracując jako górnik, poszukiwacz złota, marynarz i dziennikarz. W roku 1872 odbył podróż dookoła świata, po czym osiadł w Stanach Zjednoczonych na farmie w Minnesocie, publikując w dzienniku „New Ulm Herald” oraz przesyłając korespondencję do ojczystego kraju. Przetłumaczył na język angielski *Pana Tadeusza*, o czym „Wędrowiec” poinformował w *Nowościach zagranicznych* w nr. 63 z 1878 r. Po powrocie do kraju osiadł w Galicji, gdzie nabył rozległe tereny naftowe. Zob. *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”. Literatura pozytywizmu i Młodej Polski*, t. 16, oprac. zespół pod kier. Z. Szwejkowskiego i J. Maciejewskiego, Warszawa 1980, s. 193.

⁴⁶ S. Wiśniowski, *Lekarze stepowi. Szkic z życia syberyjskiego*, „Wędrowiec” 1875, t. 12, nr 292, s. 82; nr 293, s. 100; nr 294, s. 115.

⁴⁷ Tenże, *Dzieci królowej Oceanii*, „Wędrowiec” 1877, t. 1, nr 1, s. 3; nr 2, s. 18; nr 3, s. 39; nr 4, s. 51; nr 5, s. 70; nr 6, s. 81; nr 7, s. 98; nr 8, s. 115; nr 9, s. 130; nr 10, s. 146; nr 11, s. 164; nr 12, s. 185; nr 13, s. 199; nr 14, s. 212; nr 15, s. 231; nr 16, s. 250; nr 17, s. 263; nr 18, s. 278; nr 19, s. 292; nr 20, s. 308; nr 21, s. 321; nr 22, s. 340; nr 23, s. 355; nr 24, s. 369; nr 25, s. 387; nr 26, s. 403; oraz 1877, t. 2, nr 27, s. 3; nr 28, s. 23; nr 29, s. 37; nr 30, s. 51; nr 31, s. 67; nr 32, s. 82; nr 33, s. 97; nr 34, s. 114; nr 35, s. 129; nr 36, s. 145; nr 37, s. 162.

⁴⁸ Tenże, *W wagonie dla palących. Szkic amerykański*, „Wędrowiec” 1876, t. 14, nr 360, s. 326; nr 361, s. 347; nr 362, s. 366.

⁴⁹ Tenże, *Long Branch*, „Wędrowiec” 1876, t. 14, nr 363, s. 379; nr 364, s. 394; nr 365, s. 403.

⁵⁰ E. de Amicis, *Hiszpania*, „Wędrowiec” 1878, t. 3 – dodatek w ramach „Biblioteki Najciekawszych Podróży”.

⁵¹ Tenże, *Konstantynopol*, „Wędrowiec” 1878, t. 4 – dodatek w ramach „Biblioteki Najciekawszych Podróży”.

⁵² Tenże, *Wspomnienia z Londynu*, „Wędrowiec” 1879, t. 5 – dodatek w ramach „Biblioteki Najciekawszych Podróży”.

*Holandia*⁵³ i *Marokko*⁵⁴ w przekładzie Marii z Siemiradzkich Obrąpalskiej. Natomiast *Naręczona żeglarza*⁵⁵ to powieść Clarka Russella, drukowana w odcinkach w przekładzie Zofii Sokołowskiej. Poezję w „Wędrowcu” reprezentowały liczne wiersze m.in. Marii Ilnickiej⁵⁶, Wacława Szymanowskiego⁵⁷, Stanisława Rzętkowskiego⁵⁸ i Władysława Bełzy⁵⁹, a o nowościach i wydarzeniach literackich traktowały *Przeglądy piśmiennicze*⁶⁰ Filipa Sulimierskiego i Władysława Miłkowskiego, *Pozytywizm w historii*⁶¹

⁵³ Tenże, *Holandia*, „Wędrowiec” 1879, t. 6 – dodatek w ramach „Biblioteki Najciekawszych Podróży”.

⁵⁴ Tenże, *Marokko*, „Wędrowiec” 1881, t. 10 – dodatek w ramach „Biblioteki Najciekawszych Podróży”.

⁵⁵ C. Russel, *Naręczona żeglarza*, „Wędrowiec” 1882, t. 1, nr 1–21.

⁵⁶ Maria Ilnicka (z d. Majkowska) (1825 lub 1827–1897) – poetka, pisarka, tłumaczka i publicystka. W latach 1870–1890 w Warszawie prowadziła salon literacki. Autorka komedii, wierszy i powieści. Tłumaczyła między innymi dzieła Waltera Scotta i Johanna Goethego. W 1865 r. objęła redakcję tygodnika dla kobiet „Bluszcz”, który wydawała przez 31 lat. Podaję za: M. Hulewiczowa, *Maria Ilnicka*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Warszawa–Kraków 1964, s. 155. Szczegółowo na temat M. Ilnickiej zob. np. J. Chwastyk-Kowalczyk, „Bluszcz” w latach 1918–1939. *Tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury*, Kielce 2003, s. 19–24; J. Franke, *Polska prasa kobieca w latach 1830–1918. W kręgu ofiary i poświęcenia*, Warszawa 1999, s. 119–130; K. Kamińska, *Maria Ilnicka. Pierwsza redaktorka „Bluszczu”*, „Studia i Materiały Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze. Nauki Filologiczne” 1982, z. 7, s. 43–57.

⁵⁷ Wacław Szymanowski (1821–1886) – pisarz i dziennikarz polski, pisywał teksty (w tym i wiersze) do rozmaitych czasopism; współredaktor „Dziennika Warszawskiego”, następnie „Kroniki”, współpracownik „Tygodnika Ilustrowanego”, „Wędrowca” oraz „Bluszczu”, redaktor „Kurier Warszawskiego”. Zob. H. Gacowa, *Wacław Szymanowski*, [w:] *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 4, pod red. R. Lotha, Warszawa 2003, s. 205.

⁵⁸ Stanisław Marek Rzętkowski, pseudonim Floryan (1843–1897) – dramatopisarz, poeta, nowelista, tłumacz, publicysta, stały współpracownik „Tygodnika Ilustrowanego” (w latach 1865–1885 sekretarz redakcji), „Biesiady Literackiej”, „Bluszczu”, „Przyjaciela Dzieci” i „Wędrowca”, gdzie, prócz poezji, publikował drobne utwory dramatyczne o tematyce współczesnej oraz rozprawki z etyki. Zob. R. Skręt, *Stanisław Marek Rzętkowski*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 34, Warszawa–Kraków 1994, s. 194.

⁵⁹ Władysław Bełza (1847–1913) – polski poeta neoromantyczny piszący w duchu patriotycznym, nazywany piewą polskości. Publicysta, animator życia kulturalnego, oświatowego i prasowego. Pisał dla tygodników warszawskich – „Przyjaciela Dzieci” i „Przeglądu Tygodniowego”, był współzałożycielem „Tygodnika Wielkopolskiego” oraz pisma dla dzieci „Promyk”. Zob. W. T. Wiśłocki, *Władysław Bełza*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Warszawa–Kraków 1935, s. 413.

⁶⁰ F. Sulimierski, *Przegląd piśmienniczy*, „Wędrowiec” 1868, t. 12, nr 289, s. 46; W. Miłkowski, *Przeglądy piśmiennicze*, „Wędrowiec” 1868, t. 12, nr 290, s. 60; nr 296, s. 158; nr 299, s. 239; nr 300, s. 254.

⁶¹ E. Swieżawski, *Pozytywizm w historii*, „Wędrowiec” 1868, t. 12, nr 292, s. 90.

autorstwa E. Swieżawskiego, *Podanie o Tellu*⁶² Klemensa Podwysockiego, a także dotyczące literatury popularnej *Piśmiennictwo popularne we Francji*⁶³.

Na przestrzeni dwudziestu lat ukazywania się „Wędrowca” dział *Życiorysy* obecny był w prawie każdym numerze tygodnika. Obejmował biografie, nekrologi oraz „szkice biograficzno-artystyczne” ludzi nauki, literatury, polityki i sztuki, w większości uzupełnione drzeworytowymi portretami. Z reguły były to teksty podpisane inicjałami lub pełnym imieniem i nazwiskiem autora, w odróżnieniu od pozostałych, anonimowych tekstów w numerze. Objętość artykułów tego działu wahała się od połowy szpalty do kilku stron, zdarzały się życiorysy w cyklu kilku (od dwóch do sześciu) odcinków zamieszczanych w kolejnych numerach, a także w odstępie kilku lat. Sylwetkę osoby, której był poświęcony tekst, ukazywano zwykle na tle epoki, wiele miejsca poświęcano dorobkowi naukowemu, literackiemu czy artystycznemu, który czasem był także analizowany krytycznie, choć zdarzały się również teksty o charakterze panegirycznym. Ary-Szeffera, XIX-wiecznego francuskiego malarza scen religijnych, sportretował w „Wędrowcu” z 1863 r. Ludwik Buszar⁶⁴, do tekstu dołączony został drzeworytowy portret autorstwa Marianiego i Gerarda. Podróżnika, geologa i lekarza Aleksandra Czekanowskiego przedstawił w 1881 r. Waław Nałkowski⁶⁵, o Bogumile Dawizonie – polskim aktorze XIX-wiecznym – pisał w 1863 r. Karol Estreicher⁶⁶, choć brakuje jego podpisu pod tekstem (nazwisko zostało ustalone na podstawie spisu treści tomu), natomiast w 1869 r. autorem biogramu Dawizona był A. F.⁶⁷ Pod życiorysem Benedykta Dybowskiego⁶⁸ w „Wędrowcu” z 1883 r. widnieje podpis „St. Sob.” i najprawdopodobniej chodzi o prof. Stanisława Sobieskiego⁶⁹. W numerze z roku 1863 zamieszczono szkic Aleksandra Dumasa

⁶² K. Podwysocki, *Podanie o Tellu*, „Wędrowiec” 1868, t. 12, nr 301, s. 273.

⁶³ *Piśmiennictwo popularne we Francji*, „Wędrowiec” 1864, t. 4, nr 86, s. 126.

⁶⁴ L. Buszar, *Ary-Szeffer*, „Wędrowiec” 1863, t. 1, nr 22, s. 350.

⁶⁵ W. Nałkowski, *Czekanowski*, „Wędrowiec” 1881, t. 9, nr 232, s. 362.

⁶⁶ K. Estreicher, *Dawizon Bogumił*, „Wędrowiec” 1863, t. 1, nr 6, s. 94; nr 8, s. 127.

⁶⁷ A. F., *Bogumił Dawizon podług krytyków niemieckich*, „Wędrowiec” 1869, t. 14, nr 352, s. 222.

⁶⁸ St. Sob. [Stanisław Sobieski], *Benedykt Dybowski*, „Wędrowiec” 1883, t. 42, nr 32, s. 498.

⁶⁹ Stanisław Sobieski, pseudonim Bakalarz z Lwirodu, autor powieści dla czytelnika wiejskiego *Anioł pański*. Zob. C. Gajkowska, *Konkursy literackie*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachórzea i A. Kowalczykowej, Warszawa–Kraków 1991, s. 427. Był także autorem jubileuszowego wydania „w stuletnią rocznicę ustanowienia

o Wiktorze Hugo⁷⁰, poecie i powieściopisarzu francuskim (i w tym przypadku nazwisko autora zostało wzięte ze spisu treści tomu).

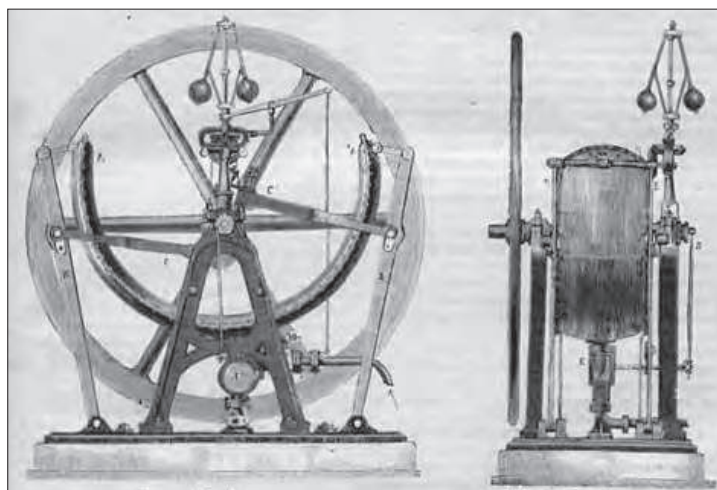

Ilustracja 9. Gustaw Doré, portret towarzyszący życiorysowi artysty

Źródło: „Wędrowiec” 1864, t. 3 i 4, nr 53, s. 16 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=233&dirids=1>.

Komisji Edukacji Narodowej” dzieła *Zasady wychowania i nauki. Skazówki pedagogiczne i dydaktyczne osobliwie dla szkół wyższych*. Książka ukazała się w 1873 r. nakładem Fundacji śp. dra Jana Towarnickiego z Drukarni Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, w postaci cyfrowej znajduje się w Pedagogicznej Bibliotece Cyfrowej. Zob. S. Sobieski, *Zasady wychowania i nauki. Skazówki pedagogiczne i dydaktyczne osobliwie dla szkół wyższych* [on-line]. Pedagogiczna Biblioteka Cyfrowa [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: http://dlibra.up.krakow.pl:8080/dlibra/dlibra/docmetadata?id=1310&from=&dirids=1&ver_id=132086&lp=1&QI=A6F75E1442A9B9174D64518EC0F30EA2-1.

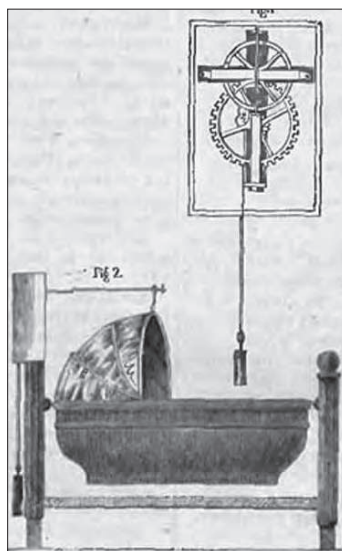
⁷⁰ A. Dumas, *Wiek dziecinny Wiktora Hugo*, „Wędrowiec” 1863, t. 1, nr 20, s. 315; nr 21, s. 327; nr 23, s. 358.

Ilustracja 10. Szkice do tekstu *O różnych motorach* podług M. A. Cazin'a przez A.S.
Źródło: „Wędrowiec” 1871, t. 4, seria 2, nr 80, s. 29 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=244&dirids=1>.

Ilustracja 11. Hrabina Ludwika w Starym Domu, do tekstu *Żyd tułacz. Bajka dla dorosłych dzieci* przez Pawła Feval
Źródło: „Wędrowiec” 1867, t. 10, nr 240, s. tytułowa [81] [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=239&dirids=1>.

Ilustracja 12. Szkic do tekstu *Mechaniczna kolebka*

Źródło: „Wędrowiec” 1866, t. 7, nr 158, s. 28 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=236&dirids=1>.

Tematyka z dziedziny techniki i przyrody na łamach „Wędrowca”

Ciekawe dla współczesnego czytelnika są, opracowywane głównie przez F. Sulimierskiego, popularnonaukowe teksty zawierające najnowsze wiadomości z dziedziny przemysłu i technologii oraz „nauk przyrodzonych”, opisujące wynalazki i ich zastosowania w przemyśle zaobserwowane na światowych wystawach technicznych, a także zjawiska przyrodnicze i osobliwości z dziedziny botaniki, zoologii, geologii, chemii czy fizyki. Bogato ilustrowane, także schematami poglądowymi nowych maszyn i urządzeń, były pisane językiem naukowym, ale przystępnym i zrozumiałym dla przeciętnego odbiorcy. Poniżej, jako przykład, zamieszczono skrótowe omówienie cyklu *Najnowszych odkryć i wynalazków*⁷¹ zamieszczonych w numerach z 1867 r.

Pierwszy odcinek zawiera informacje o badaniach nad stanami skupienia wody, rtęcią, muskulaturą człowieka i zwierzęcia, azotem, fosfo-

⁷¹ *Najnowsze odkrycia i wynalazki*, „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 210, s. 20; nr 212, s. 61; nr 213, s. 71; nr 215, s. 109; nr 218, s. 156; nr 220, s. 179; nr 223, s. 235; nr 230, s. 344.

rem oraz reklamuje wystawę paryską, na której były prezentowane nowe wynalazki z dziedziny wojskowości i przemysłu ciężkiego⁷². Następny traktuje o niebezpiecznych zabawkach dla dzieci: „łzach diabelskich”, wytworzonych z użyciem sodu, eksplodującego pod wpływem wilgoci i mogącego poparzyć skórę lub oczy; „herbacie wezuwialnej”, będącej mieszaniną dwóch chromianów amoniaku, a także „papierze cudownym”, który również składa się z chromianu amoniaku i może być niebezpieczny dla zdrowia dziecka. Zaprezentowano też wyniki badań faz księżyca i jego wpływu na atmosferę, omówiono tekst z czasopisma „Intellectual Observer” o najnowszych badaniach dotyczących teorii samoródtwa, a także kwestię zagrożenia wybuchami gazów kopalnianych dla pracujących górników. Wiele miejsca poświęcono technologii transportu oraz przechowywania z użyciem lodu owoców południowych i różnym metodom konserwowania mięsa⁷³. W kolejnym odcinku omówiono nieuczciwe sposoby powiększania, za pomocą siarczku ołowiu, masy jedwabiu sprzedawanego według wagi – odzież uszyta z tego materiału jest szkodliwa dla zdrowia; poruszono także kwestię stale niezbadanych trzęsień ziemi w rejonie Morza Śródziemnego⁷⁴. Interesujące są również teksty o sztuce fotograficznej, o deszczu meteorów możliwym do zaobserwowania w listopadzie, o medycznych metodach wprowadzenia człowieka w stan snu na czas operacji chirurgicznych oraz dane statystyczne sporządzone po ostatniej epidemii cholery w Paryżu i wspomnienie naturalisty Jana Robina, który sprowadził z Gwinei do Paryża drzewo, nazwane od jego imienia robinia, czyli akacją. Poruszono też temat obfitości bogactw mineralnych, zwłaszcza żelaza, w rejonie amerykańskiej rzeki Missouri, a także skonstruowania zawiasu okiennego, pozwalającego na samoczynne zamykanie się okna w razie deszczu⁷⁵. Kolejny ciekawy tekst wyjaśnia – według teorii Adhemara – przyczyny powodzi i potopów, proponuje pomiar stopnia rozwoju cywilizacji danego kraju ilością zużytego żelaza na jednego mieszkańca, informuje o nowoczesnych kaloryferach ogrzewających domy, rekomenduje wysłaną na wystawę paryską najnowszą książkę dra Hyrtla *Anatomia ryb*⁷⁶ oraz informuje o opadzie w szwajcarskim kanto-

⁷² *Najnowsze odkrycia i wynalazki*, „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 210, s. 21.

⁷³ *Najnowsze odkrycia i wynalazki*, „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 212, s. 61.

⁷⁴ *Przegląd odkryć i wynalazków*, „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 213, s. 71.

⁷⁵ „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 215, s. 109.

⁷⁶ W *Przeglądzie* nie podano imienia autora. Mimo poszukiwań nie odnaleziono w źródłach bibliograficznych podanego tytułu. Jeśli chodziłoby o Józefa Hyrtla (1811–1894), to napisał on i wydał w Warszawie w 1860 i 1865 r. nakładem własnym

nie Graubünden zabarwionego na czerwono lub czarno śniegu, czego przyczyny upatruje w obecności chmury pcheł śnieżnych⁷⁷ jako zapowiedzi nagłej odwilży po wielkich mrozach⁷⁸. Niezwykle przydatne, zwłaszcza dla XIX-wiecznego czytelnika „Wędrowca”, były informacje o gregarynie – pasożycie zasiedlającym peruki zakładane przez damy na bale; autor dzielił się też z czytelnikiem obawami przed zielono zabarwionymi tapetami lub tkaninami, które taką barwę uzyskują za sprawą związków arseniku, będących, jak wiadomo, trucizną. W tym odcinku pisano także o nowo powstałych w XIX w. kopalniach złota w Ameryce Północnej, Afryce i Australii; o badaniach Księżyca; o eksperymencie z rośliną *Lewisia rediviva*, która w parę lat po zasuszeniu w zielniku odrosła i zakwitła. Na koniec pokuszono się o podważenie teorii o wpływie komet na Ziemię⁷⁹. Po kolejnym, w całości poświęconym historii człowieka⁸⁰ artykule poinformowano o zjawisku insolacji, czyli świeceniu przedmiotów wykonanych z różnych materiałów po ekspozycji słonecznej⁸¹, po czym omówiono sposoby diagnozowania chorób z użyciem narzędzi optycznych (także wziernych – do badania żołądka) oraz osłuchowych; przedstawiono mięczaka z gromady głowonogów zwanego *Aplysia* (albo zając morski), który ma zdolność wytwarzania czerwonego barwnika anilinowego; zwrócono także uwagę na zaprezentowane na paryskiej wystawie wyroby z lanego żelaza, które miały szansę stać się powszechnie dostępne ze względu na to, że są tańsze w produkcji od spiszowych⁸². W ostatnim odcinku *Wiadomości* z tego roku omówiono własności metalu o nazwie pallad, który zanurzony w wodorze i podgrzany do 100°C pochłania znaczną objętość wodoru, nabywając nową własność rozkładania nadmanganianu potażu⁸³ i odbar-

Anatomię opisową ciała ludzkiego, którą przetłumaczył na język polski Ludwik Adolf Neugebauer (1821–1890). Praca ta była wydawana w warszawskiej drukarni Jana Cotty jeszcze w 1868 r.

⁷⁷ Pchła śnieżna to rodzaj pasożyta odpornego na niską temperaturę, spotykanego właśnie zimą na śniegu. Obecnie prowadzi się badania nad produkowanym przez te pchły białkiem, które chroni je same przed działaniem zimna, a które, jak się wydaje, jest zdolne do obniżenia temperatury, w której tworzy się lód, o około 6°C. To mogłoby pozwolić przechowywać organy w niższej temperaturze, zwiększając tym samym dozwolony czas pomiędzy usunięciem organu a jego wszczepieniem. Rezultat przeprowadzonych dotychczas badań został opublikowany w październikowym magazynie „Science” z 2005 r.

⁷⁸ „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 218, s. 156.

⁷⁹ „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 220, s. 179.

⁸⁰ „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 223, s. 235.

⁸¹ „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 230, s. 344.

⁸² „Wędrowiec” 1867, t. 10, nr 256, s. 340.

⁸³ Potaż to zanieczyszczona postać węgla potasu K_2CO_3 , rozpuszczalna w wodzie

wiania jodem zabarwionego krochmalu; opisano również maszynę napędzaną światłem słonecznym⁸⁴.

Podsumowanie

Nakreślona pokrótce różnorodność tekstów publikowanych w „Wędrowcu” w latach 1863–1883 wskazuje na zamierzone działania zespołu redakcyjnego dotyczące profilu oraz zadań pisma, zgodnie z informacją zamieszczoną w *Ogłoszeniu od Redakcji* z 1871 r.:

czytelnicy nasi mogli się przekonać, że w redagowaniu naszego pisma przede wszystkim mamy ich pożytek na celu, że [...] dajemy tylko artykuły poważne, bądź ściśle naukowe np. *Analiza spektralna, Światło i życie, Wzrok i jego ochrona* etc. bądź historyczne np. *Opowiadania z życia Napoleona III, Potęga i upadek Hiszpanii* bądź geograficzne np. *Opis Australii, Kuba i Porto-Rico*; bądź etnograficzne np. *Włóścianin syberyjski, Szkice wschodnie, Rasy ludzkie*; bądź nowe, nieznanne dotąd życiorysy np. Edgar Alan Poe, Longfellow, Dr. Strousberg, słowem staramy się uczynić nasze pismo zbiorem rozpraw luźnych może, niepowiązanych nicą jedności, ale zawsze nacechowanych ideą postępu i pożytecznych dla czytelnika wszelkiego wieku i stanu. Jeżeli zaś wymienione wyżej prace grzeszą, jak to niektórzy utrzymują, brakiem popularności, to winę przyjmujemy dla siebie; albowiem pismo nasze nie jest wcale przeznaczone dla klas mniej oświeconych: oto dlaczego unikamy stale próżnego gawędziarstwa. Chcąc na koniec, by „Wędrowiec”, obok pożytecznej lektury, dostarczał umysłowego pokarmu dla czytelników współczesnym ruchem się interesujących, skrzętnie notujemy w rubryce *Nowości* wszystko, co pod tym względem zasługuje na uwagę; pomijamy tylko fakty brukowe lub efemerycznego znaczenia. Sądzymy przy tym, że czytelnik nie gniewa się, gdy w rubryce owej podnosimy tylko to, co w pismach naszych znajdzie się dobrego, gdy starannie unikamy płaskiej polemiki, która u nas tak modną się stała od niejakiego

część popiołu pochodzącego ze spalania węgla drzewnego, zawierająca również zmienne ilości innych związków potasu. Potaż był od starożytności powszechnie stosowany przy produkcji mydła, szkła, wyrobów ceramicznych, do bielenia tkanin oraz jako nawóz. Polska była dość długo eksporterem potażu (szczyt jego produkcji nastąpił w XVII i XVIII w.). Zob. *Potaż* [on-line]. W: *Wikipedia. Wolna Encyklopedia* [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Potaż>

⁸⁴ „Wędrowiec” 1867, t. 10, nr 257, s. 359.

czasu. Z radością także przekonałiśmy się, iż ogół nasz żywo obchodzą kwestie naukowe; listy, na które co tydzień odpowiadamy obszerną stosunkowo *Korespondencją*, wymownie dowodzą tego faktu. Rzecz to dla nas podwójnie przyjemna, czytelnicy bowiem naszego pisma zyskują w tych odpowiedziach na listowne zapytania źródło informacji w wielu poważnych kwestiach⁸⁵.

Wartość wydawanego w latach 1863–1883 tygodnika „Wędrowiec” polega na tym, że był on, według profesora Ludwika Dziedzickiego⁸⁶, jedynym w owym czasie periodykiem na polskim rynku wydawniczym popularyzującym geografę jako naukę, który przyczynił się do zorganizowania między innymi Krajowego Zjazdu Przyrodników i Lekarzy w Krakowie w 1881 r., wskazał na potrzebę założenia Polskiego Towarzystwa Geograficznego (ostatecznie powstało ono w Warszawie 27 stycznia 1918 r.) oraz inspirował nowe przedsięwzięcia – odczyty, wykłady, akcje wydawnicze⁸⁷ – sprzyjające rozwojowi środowiska naukowego i intelektualnego w Polsce. Teksty podróżniczo-krajoznawcze oraz dotyczące nauk przyrodniczych, etnografii i techniki, ale także pedagogiki⁸⁸, będące zarówno przedrukami z europejskich czasopism geograficzno-podróżniczych, jak i artykułami wybitnych polskich autorów, potwierdzają realizację zamierzonego, opartego na misji edukacyjnej profilu pisma⁸⁹. Wskazują także

⁸⁵ *Ogłoszenie od Redakcji*, „Wędrowiec” 1871, t. 4, seria 2, nr 88, s. 160.

⁸⁶ Ludwik Dziedzicki (1844–1903) – uczestnik powstania 1863 r., profesor lwowski, stały współpracownik redakcji „Wędrowca” oraz wydawanego także z jego inspiracji i pod jego opieką *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Opracował artykuły o Przemysłu i Rudkach, Wołczkowcach, Wołczuchach. W 1875 r. wydał wraz z B. Baranowskim *Geografię dla szkół średnich*, był także autorem *Podróży Nordenskjölda w okolicach podbiegunowych*. Zob. J. Hulewicz, *Ludwik Dziedzicki*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 6, Warszawa–Kraków 1948, s. 130.

⁸⁷ Np. publikowanie, począwszy od 1872, t. 5, dodatków do „Wędrowca”, składających się na „Bibliotekę Najciekawszych Podróży”, m.in. *Podróż po Ameryce Północnej* autorstwa Olimpii Audouard oraz *Podróż naokoło świata* hr. de Beauvoir.

⁸⁸ Na ostatniej stronie numeru 153 „Wędrowca” z 1872 r. czytamy: „W roku 1873 pismo nasze rozpoczyna jedenasty rok swojego istnienia, otaczane zawsze życzliwością naszych czytelników i licznych prenumeratorów. Zmiany, jakie zaprowadziliśmy w ostatnich czasach, mianowicie zaś rozszerzenie działu podróży tak w tekście, jako i w dodatku, oraz zaprowadzenie przy końcu każdego numeru kilku rubryk pedagogicznego znaczenia, wpłynęły do tego stopnia na powiększenie liczby naszych prenumeratorów, że postanowiliśmy zwracać szczególną uwagę na te działy, jako widocznie w naszej prasie potrzebne” (zob. *Od Redakcji*, „Wędrowiec” 1872, t. 6, seria 2, nr 153, s. 398).

⁸⁹ Na ostatniej stronie numeru 49 „Wędrowca” z dnia 8 grudnia 1870 r. czytamy: „W naszej pracy przewodnią myślą: konsekwencja w przeprowadzaniu zasad zdrowego postępu; celem: pożytek umysłowy; środkiem: dostępne i zajmujące przedstawienie

na jego łączność z polskim środowiskiem intelektualnym, o czym pisze redakcja w podsumowaniu działalności w 1883 r., podkreślając, że „Wędrowiec”, jako organ „czysto sprawozdawczy”, wymagał „licznego zastępu współpracowników zarówno z Polski, jak i świata”, którzy zdołaliby „zapełnić i ożywić jego szpalty odpowiednimi wiadomościami i opisami, w formie najczęściej barwnej i popularnej”⁹⁰. Należy w tym miejscu jeszcze raz zaakcentować konsekwentne starania kolejnych zespołów redakcyjnych, w kierunku realizacji programu zapowiedzianego przez twórców tytułu w 1863 r., aby było to pismo „dla wszystkich” i zawierało „powieść dla rozrywki, artykuły poważniejsze różnej treści i podróże dla korzyści umysłowej, krótkie wiadomości bieżące na pożytek ludzi interesujących się życiem publicznym i biorących w nim udział, a na koniec rubrykę zagadnień matematycznych i inne tym podobne ćwiczenia dla młodzieży”⁹¹. Rangę pisma znacznie podnoszą także jego walory estetyczne. Układ strony oraz szata graficzna, w tym drzeworytowe ilustracje słynnych europejskich artystów, sprawiają, że „Wędrowiec” nie ustępuje poziomem swemu francuskiemu pierwowzorowi „Le Tour du Monde”, o czym można się przekonać, porównując zachowane oryginalne numery obu wydawnictw. Wydaje się, że brak opracowań dotyczących pierwszych dwudziestu lat ukazywania się „Wędrowca” wynika zarówno z nieznamościami jego zawartości, jak i z nielicznymi ocenami tych badaczy, którzy przeglądając wybiórczo, zwłaszcza numery pierwszego rocznika, spodziewali się odnaleźć tu treści podobne do tych, jakie publikowano w „Tygodniku Ilustro-

prawdy oraz własnych przekonań” (zob. *Ogłoszenia od Redakcji*, „Wędrowiec” 1870, t. 2, seria 2, nr 49, s. 368).

⁹⁰ W podsumowaniu roku 1863 redakcja „Wędrowca” pisze: „Zwróciliśmy się zatem z prośbą o materiały z różnych stron pod względem miejscowych pamiątek, podań, zwyczajów i obrzędów, mieszkańców, ich uobyczajnienia i religijności – jak niemniej bogactwa ziemi, zagospodarowania, przemysłu i handlu, komunikacyj, zakładów leczniczych i szkół, stopnia oświaty, prac pojedynczych osób i towarzystw uczonych, bibliotek, muzeów tudzież wydarzeń i faktów z życia społecznego, świadczących o duchu i usposobieniu ludów. Głównie mieliśmy na uwadze kolonie polskie i miasta, gdzie kształci się nasza młodzież” (zob. *Od Redakcji*, „Wędrowiec” 1863, t. 42, seria 4, nr 48, s. 770).

⁹¹ „W tym samym kierunku pismo nasze prowadzone będzie i nadal: oto nasz program, który zyskał już dotychczas tak szerokie uznanie publiczności, że pragniemy tylko utrzymać je w takim samym stopniu i nadal. Nie dotykając żywotnych spraw chwili bieżącej, wolni też jesteśmy od wszelkich sporów i polemik dziennikarskich. Sądzimy, że spokojne i o ile możności staranne streszczenie rezultatów wiedzy oraz usiłowań dokonywanych na tym polu, równie jest potrzebne w naszej literaturze periodycznej, jak poruszanie kwestyj bieżących i kontrola naszego życia publicznego. Poparcie czytelników utwierdza nas w tym przekonaniu, a zarazem pobudza redakcją do wytrwałej i sumiennej na przyszłość pracy” (zob. *Od Redakcji*, „Wędrowiec” 1883, t. 42, seria 4, nr 48, s. 770).

wanym”, a znajdując przekłady tekstów obcych, uznawali, że pismo jest jedynie kalką czasopism zagranicznych i jako takie nie ma znaczącej wartości dla polskiego czytelnika. Niniejszy tekst szkicuje charakter czasopisma oraz ukazuje różnorodność poruszanych w nim zagadnień. Zwraca przy tym uwagę na jego, wyrażającą się liczbą prenumeratorów, popularność, która świadczy o rosnącym zainteresowaniu polskiego czytelnika krajami, które znał jedynie z opowiadań. Odmienności ustrojowe, kulturowe i obyczajowe, podkreślana przez podróżników gościnność i przyjazność odkłamują stereotypowe przekonania Europejczyków o „dzikości” mieszkańców niedostępnych dotąd rejonów Afryki. Takich aktualnych i rzetelnych informacji nie dostarczał dotąd żaden periodyk. Wielopłaszczyznowa analiza zawartości „Wędrowca” pozwoli podnieść jego wartość i umieścić tygodnik w szeregu ważnych czasopism popularnonaukowych tego okresu, na co prezentowany tytuł w pełni zasługuje.

The Warsaw weekly magazine “Wędrowiec” in 1863–1883 (part 2)

Abstract

The weekly illustrated magazine “Wędrowiec” was founded by Józef Unger in 1863. During the first years the texts published there were reprints from the French “Le Tour du Monde. Nouveau journal des voyages” (1860–1914). That was also the source of the woodcut illustrations. Articles on diverse fields, not limited to geography and exploratory expeditions, provided an overview of the latest achievements in science and technology. In years 1862–1883 “Wędrowiec” was used for educational purposes. It also created the right atmosphere for the growth of the intellectual establishment in Warsaw and also (through subscription) in other regions of the occupied Poland. The second part of article presents the subject matter of the journal and outlines the sections devoted to travelling, geography, literature, industry and technology. The unique value of the journal as a popular scientific magazine “for everyone” is emphasized.